

Eesti Kunstiakadeemia
Vabade kunstide teaduskond
Fotograafia osakond

Mari Volens

TEOSE “365 KORDUMATUT VAADET” KONTEKST JA RAAMISTIK

Magistritöö

Juhendaja: Margus Tamm
Konsultant: Reimo Võsa-Tangsoo

Tallinn 2017

Kui minu tehtud töö ei ole oodatud tulemust, kui ma ei ole saavutanud oma eesmärki, siis olen ma töötanud asjatult, see tähendab, ma olen teinud midagi kasutut.

Samuti öeldakse, et keegi on töötanud asjatult, kui teda pole oma töö eest vääriliselt tasustatud või kui seda tööd pole heaks kiidetud, sest niisugusel puhul on töötaja raisanud oma aega ja jõudu, ehkki see ei ole kuidagi hinnang tema töö kvaliteedile, mis võib tõepoolest olla väga hea.

Guy Debord *Comments on the Society of the Spectacle*

(väljavõte A.L. Sardou Prantsuse keele sünonüümide uuest sõnaraamatust)

Suur tänu kõigile, kes on selle töö valmimisele kaasa aidanud.

Autorideklaratsioon:

Kinnitan, et:

- 1) käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;
- 2) kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
- 3) luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldusele kättesaadavaks interneti vahendusel.
- 4)

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi käsutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kuivõrd repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusaktide ja häid tavasid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt. Keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

„ .... ” ..... 2017. a.

.....

magistritöö autori nimi ja allkiri

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele :

„ .... ” ..... 2017.a.

.....

magistritöö juhendaja allkiri, akadeemiline või teaduskraad

SISUKORD

Sissejuhatus	5
1. „365 kordumatut vaadet“. Teose kirjeldus.	6
2. Privatiseeritud avalik ruum	8
2.1. Eesmärgiga ja eesmärgita ruumid	8
2.2. Privatiseeritud ruum kui ebademokraatlik ruum	10
2.3 Ruum kui toode, homogeenne ruum	13
2.4. Antagonistlik avalik ruum	16
3. Kunsti ühiskonnakriitilisest võimest	18
3.1 Détournement ja situatsionistid	18
3.2. Tasalülitus	22
Kokkuvõte	24
Abstract	27
Kasutatud allikad	28
Lisad	32
CV	38

SISSEJUHATUS

Minu magistritöö loominguline projekt „365 kordumatut vaadet“ on linnaruumis 6×3 m reklaambänneritel aset leidev teos, mis tegeleb avaliku ruumi privatiseerimise ja kaubastumisega. Olles saanud tõuke Tallinna mere ääres toimuvatest arengutest ja kinnisvaraarendusest, soovib teos pakkuda mängulises vormis vastukaalu linnaruumi kujundamise poliitikatele, mis on kantud turuloogikast. Seejuures pakub mulle huvi ka üksikisiku suhestumine majanduslike ja poliitiliste ülevaltpoolt alla tulevate otsustega, üldistuste väljendumine mikroskaalal, linnaplaneerimise mõju subjekti isiklikele, füüsilistele ja emotsionaalsetele kogemustele.

Magistritöö kirjalik osa on minu loomingulise projektiga suhestuv, seda täiendav ja selgitav viiteaparatuuriga varustatud tekst. Lisaks teose kirjeldusele ja sellega seotud otsuste põhjendamisele esitan kirjalikus osas kaks pikemat peatükki, mille eesmärgiks on avada minu loomingulise projekti tausta ning mind selle tegemisel saatnud mõtisklusi. Esimese neist võib kokkuvõttes nimetada põhjenduseks – selgitan selles lahti, mis ajendas mind teost looma ning püüan ka enese jaoks lahti mõtestada, mis oli algse pigem tunnetusliku impulsi taga. See peatükk keskendub suures osas privatiseeritud avalikule ruumile ning selle mõjudele, analüüsib, milline võiks olla meeldiv linnaruum ning jõuab välja selleni, kuidas see kõik on seotud ka avaliku sfääri¹ ning meie kõige isiklikemate kogemustega.

Teine pikem tekst tegeleb pigem „kuidas“ küsimusega. Püüan vaadata, millistes praktikates on minu töö juured, mis aitab ehk lahti seletada ka teose raames tehtud vormilisi valikuid. Samuti olen mõelnud ühiskonnakriitiliste kunstipraktikate võime ja selle vajaduse üle otseste muutuste loomisel, selgitades seeläbi ka oma positsiooni.

---

¹ Tuginen siin kasutatud mõistetes Ali Madanipourile, kes käsitleb avalikku ruumi kui füüsilist keskkonda, mis on seotud avalike tähenduste ja funktsioonidega. Avaliku sfääri all mõistab ta aga tunduvalt laiemat käsitust kohtadest, inimestest ja tegevustest, mis moodustavad kogu ühiskondliku elu avaliku mõõtme. Avalik ruum ja avalik sfäär ei asu seega samal suuruskaalal, avalik ruum moodustab avaliku sfääri ühe osa. Madanipour, Ali. *Private and Public Spaces of the City*. London: Routledge, 2003, lk 2.

1. „365 KORDUMATUT VAADET“. TEOSE KIRJELDUS

„365 kordumatut vaadet“ on Tallinna linnaruumis kuuel 3×6 m suurusel reklaambänneril aset leidev teos, mis kasutab meediumina teksti. Teost käivitavaks jõuks on olnud Tallinna mereäärt puudutavad arengud ning üha tihenev kinnisvaraarendus mere ääres, samuti aga avaliku ruumi privatiseerimise ja kujundamise poliitikad. Olgugi, et lähtepunktiks on olnud mereäär, on teema tegelikult palju laiem, puudutades kaudselt ka mitmeid teisi sarnaseid juhtumeid, ning avaliku sfääriga seotud küsimusi.

Tööprotsessi käigus olen analüüsinud kinnisvaraarenduste kodulehti, aga ka linna poolt kasutatavat retoorikat antud teemadel ning kasutanud neid alusmaterjalina oma teose loomiseks. Reklaampindadel aset leidva sekkumise eesmärgiks on pakkuda teatud mängulist nihestust, vastukaalu turuloogikast kantud avalikule ruumile.

Üheks mind huvitavaks aspektiks antud teema juures oli kindlasti ka üksikisiku positsioon ning selle vastandumine ülevaltpoolt tulevate poliitikate ning planeerimisega. Üldise tasandi kõrval huvitavad mind subjekti igapäevased, isiklikud, füüsilised, kehalised, emotsionaalsed kogemused ning nende sõltumine majanduslikest ja poliitilistest otsustest, mis väljenduvad füüsiliste muutustena linnaruumis. Näiliselt kõigile suunatud reklaamlaused on tegelikkuses siiski suunatud vaid ühele ühiskonnagrupile, ega väljenda kõigi soove ja ihasid. Nii võib seda sekkumist näha ka omamoodi vildaka meeleavaldusena, kus saavad sõna ka teised hääled.

Kuna töö tegeleb linna ja avaliku ruumiga, tundus õige, et see leiab ka aset linnaruumis. Linnas tegutsemine tähendab ka, et ma avan teose võimalikele erinevatele kokkupuudetele ja juhistele – nii on sellel võimalus saada lisatähendusi ja nüansse, mida mul pole võimalik ette näha ning mille võimalus galeriis tekkimiseks, arvestades kunstipubliku suhtelist homogeensust ja võib-olla ka neutraliseerivat toimet, on väiksem. (Annan ära osa oma kontrollist, mida süvendab veel fakt, et vastavalt kokkuleppele reklaampindasid pakkuva firmaga, pole mul võimalik ise valida, kuhu täpselt tööd lähevad.)

Teose visuaalne keel on valitud meelega minimalistlik. Arvestades, et „365 kordumatut vaadet“ leiab aset reklaampindadel, kus ükskõik millist sinna asetatud visuaali või teksti

loetakse nii ehk naa reklaamimaailma kontekstis, otsustasin ma reklaamide ületrumpamise asemel pigem eristumise kasuks. Püüan neist pindadest mõelda pigem kui näitusepindadest, võttes samas arvesse konteksti ning seda, et reklaami- ja kunstikeel on üha enam segunenud. Lõplik vormistus selgub aga koostöös Viktor Guroviga, kelle olen palunud endale abiks graafilist disaini tegema.

Teose pealkiri „365 kordumatut vaadet“ on Mariino residentside kodulehelt² laenatud reklaamlause, kus see viitab potentsiaalse kliendi aknast avanevale merevaatele, mis on iga päev uus ja kordumatu. Minu teose kontekstis viitab see ühest küljest muutuvale linnaruumile ja teisenema hakkavatele vaadetele kui ka Anna Mintoni kirjutistele³, kus ta väidab, et privatiseeritud, turuloogikat teeniv ruum muutub ühetaoliseks, justkui tooteks, mis esindab vaid üht maailmavaadet ning jätab vähe ruumi teistele häälele ja ideoloogiatele.

---

² Teose pealkiri on Mariino residentside kodulehelt laenatud reklaamlause: <http://mariinoresidentsid.ee/>, viimati vaadatud: 15.10.2016.

³ Tuginen eelkõige tema raamatule *Ground Control: Fear and Happiness in the 21st Century* (2009), aga ka mitmetele artiklitele.

2. PRIVATISEERITUD AVALIK RUUM

Käesolev tekst on olnud vajalik eeltöö teose „365 kordumatut vaadet“ loomisel, omamoodi taustsüsteem, mida võib näha nii teose osana kui ka (eraldiseisvate) mõtistklustena, mis on mind tööd ette valmistades saatnud. Tundsin vajadust harutada enda jaoks lahti siin jutuks tulevad mõisted ja leida selgem ning sõnastatum väljendus sellele tunnetusele, mis on mul Tallinnaga seotud arenguid jälgides tekkinud ning mis andis torke teose loomiseks. Räägin siin küll kaudselt ka sellest, mis teeb ühest paigast mõnusa koha, kus elada ja olla, tegelik fookus on aga pigem nihkunud sellele, kuidas füüsiline ruum peegeldab avalikku sfääri ning selles toimivad poliitilisi ja sotsiaalseid suhteid, aga ka sellele, kuidas see kõik on seotud ka meie isikliku otsustus- ja olemisvabadusega. Isegi kui kõik siin välja toodud aspektid ei avaldu otseselt minu praktilises töös, on nende üle mõtisklemine olnud oluline ja vajalik osa minu tööprotsessist.

2.1. Eesmärgiga ja eesmärgita ruumid

Alustuseks sooviksin rääkida eesmärgiga ja eesmärgita ruumidest. Eesmärgiga ruumide puhul pean ma silmas funktsionaliseeritud ruume, sihipäraseid ja kasulikeks peetavaid alasid. Need mõisted on muidugi tinglikud, mõttelised, minu enda poolt nende erinevate tunnetuste kirjeldamiseks tuletatud – puhtal kujul ühe või teise määratluse poolt laetud ruume loomulikult kuskil ei eksisteeri. Kasu ja eesmärgipära on seotud ka tuluteenimise ja kasumlikkusega. Ma ei püüa väita, et kõik funktsionaliseeritud alad oleksid kasumlikud, kuid enamikus tulutootmise nimel loodud paikades on puudu eesmärgitusest.

Eesmärgitus kaldub rohkem olemise valda, sellega seostub pigem mitte-midagi-tegemine kui tegemine, jõudeolek, niisama passimine, aga ka teatud vabadus (seda kõike endale lubada). Eesmärgita paigad pole loodud millegi konkreetse jaoks, kindlasti on ka sellistel ruumidel erinevad funktsioonid ning seal on võimalik teha erinevaid asju, kuid neid on samahästi võimalik ka mitte teha.

Keelud ja lubamised, mis mõne kohaga kaasnevad, võivad, aga ei pruugi olla seadusega määratletud. Võimalik, et keegi ei ole neid konkreetsetl määranud ega selgesõnaliselt välja öelnud, funktsionaliseeritud ruumis ei pruugi kehtida reegleid, mis otseselt keelaksid midagi

muud teha või antud paika mõnel muul otstarbel kasutada, kuid vaikumisi on kõik antud kasutuse ja sealsele ruumile omased käitumistavad omaks võtnud. Tegemist on rohkem tunnetuslike piiridega, ometi on need kõigile selged ning naljalt „üleastumisi“ ei juhtu. Kui sa pole just laps, kes alles õpib asjade ja ruumide funktsioone ning eeldatavaid kombeid, olles seetõttu valmis neid suhtelisemalt ja mängulisemalt nägema, ega ka näiteks kunstnik Sigrid Viir⁴ (Lisa 1), kes neid teadlikult kahtluse alla seab ja uuesti mõtestada püüab, on funktsioonid ja nendega kaasnevad käitumisharjumused ajapikku selgeks saanud ning liialtki kanda kinnitanud, nende lahti kangutamise või neis uute potentsiaalsete versioonide nägemine nõuab lisapingutust.

Lisaks tulevad need funktsioonid ja (ka sõnastamata) reeglid tavaliselt väljastpoolt. Need on juba, kas eksisteerinud enne meid või otsustatud kellegi teise poolt. Kui kõik on etteantud, on vähem ruumi ka „minale“, isiklikele otsustele, aga ka loovusele.

Nagu juba enne mainitud, on eesmärgita ruumid veel lõpetamata ja võimalustele valla. Vähem reguleeritud paikades on seega võimalus veel millekski ootamatuks, selleks, et me ei tea ette, mis saama hakkab. Mingi metsik faktor, kaos, mida me korra kõrval samuti vajame ning mis on ehk samuti osa meie loomusest. See miski „päris“ ja vaba, mis paneb inimesi tormi jooksuma Berliinile või soodustab gentrifikatsiooni Kalamajas, vastukaal kontrollitud ja *puurina mõjuvale argielule, millest peab vahepeal välja möllama pääsema.*⁵

Miks on vaja eesmärgivabadust? Et ei oleks igav, et tuleks uusi ja huvitavaid mõtteid ja algatusi, et võiks sündida midagi loovat, et oleks vabadust ja ruumi (ise) olla.

---

⁴ Viitan siin Sigrid Viiri seeriale „Rutiinipurustaja. Tuusik. Lauakaru jt.“ (2009-2011).

⁵ Kormašov, Peeter. Metsik identiteet jagatud kohtades. Paralleelid Eesti ja Berliini vahel. Müürileht, 19.02.2016.

2.2. Privatiseeritud ruum kui ebademokraatlik ruum

*Võimalik, et demokraatia ja kapitalism, mis oma nooruspõlves olid liitlased, ei suuda vanemaks saades enam koos eksisteerida.*⁶

R.H. Tawney (1938)

Rääkides privatiseeritud ja kaubastatud linnaruumist, tuginen põhiliselt Londoni näidetele, kus see on võtnud juba ulatuslikumad mõõtmed. Londoni privatiseerimise suurust ilmestab ehk ka see, et neile aladele on välja mõeldud eraldi „hellitusnimi“ Pops (lühend *privately owned public space*’ist) ehk erastatud avalik ruum.

Kuigi privatiseeritud avalikus ruumis on linnaelanikel samuti võimalik mõnusalt aega veeta, on selliste paikade üha suuremal levikul mõju kõigele meie ümber, alates meie psüühikast kuni võimeni meelt avaldada, ütleb sotsiaal- ja kultuurigeograaf Bradley L. Garret⁷.

Erastatud avalik ruum on küll pealtnäha kõigile avatud – Londonis on erastatud juba ka linnaväljakuid, tänavaid, parke jne – eraomand annab aga ala omanikule võime seda ka kontrollida, seal oma reegleid kehtestada, kokkuvõttes ka otsustada, kes seal „avalikus“ ruumis viibida võib. Nii võib näiteks juhtuda, et linnaväljakul pildistades, astub su juurde turvamees, kes annab mõista, et pildistamine pole antud kohas lubatud. Isegi kui otsesid reegleid pole välja toodud ning korralekutsujaid pole, mõjuvad need paigad pigem kontrollituna ning me ei käitu seal sama vabalt kui mujal. *Sellise kontrollitud ruumi puhul, ning eriti juhul, kui inimesed pole kindlad, millised täpselt on seal kehtivad seaduslikud ja lubatud käitumisviisid, kipume me end ise korrale kutsuma, oma käitumist jälgima ning kokkupuuteid teiste või keskkonnaga limiteerima, eriti kui sellele on juba eelnenud mõni piinlik vahejuhtum turvameestega.*⁸ Sellise enesekontrolli psühholoogilisest mõjust on kirjutanud ka Michel Foucault: *Inimene, kes on teadlik sellest, et ta asub teiste vaateväljas, võtab ise vastutuse võimu piirangute osas; ta rakendab neid spontaanselt enda peal; ta on*

⁶ Tawney, R. H. Equality. George Allen & Unwin Ltd, 1938.

⁷ Garrett, Bradley L. The privatisation of cities' public spaces is escalating. It is time to take a stand. The Guardian, 04.08.2015: <https://www.theguardian.com/cities/2015/aug/04/pops-privately-owned-public-space-cities-direct-action>, viimati vaadatud: 25.11.2016.

⁸ Ibid.

selle võimusuhte juba seesiselt omaks võtnud, kandes simultaanselt mõlemat rolli; ta muutub iseenda allutajaks.⁹

Garret toob sellest fenomenist rääkides vastukaaluks näite oma reisilt Kambodžasse, kus ta külastas oma algse funktsiooni kaotanud Phnom Penhi olümpiastaadionit:

Seal oli sadu inimesi, kuid ma ei märganud seejuures ühtegi ametivõimude esindajat ega turvameest. Üks grupp tegi vabas õhus aeroobikat, kärudelt müüdi grillitud maisi, paar inimest kuivatas pesu, paljud lihtsalt jalutasid või sõitsid ratastega ringi, üks laps võttis vanni. Kõik kohad olid avatud. Pääsesin erinevatele aladele vabavoliliselt sisse ja välja, muuseas ka hiiglaslikku sisevõimlasse. Õhus oli mingit intensiivsuse hõngu, mis tuli sellest kaoselaadsest atmosfäärist – tundest, et siin võib juhtuda, mida iganes. See pani mind mõistma, et Popside häda ongi just selles, et seal puudub selline energia. Need on liialt monitooritud ja kontrollitud, et mingid kogukondlikud tegevused saaksid seal üldse aset leida. London ja paljud teised linnad on haledalt läbi kukkunud selles osas, mis puudutab inimeste mitmekülgset suhestumist selliste paikadega.^{10 11}

Sarnase tähelepaneku teeb Kristel Niisuke, kes on oma magistritöös¹² analüüsinud kaubanduspindu. Ta toob välja, et kui ruum on liialt korrastatud, funktsionaalne ja reeglitele allutatud, puudub seal viibival isikul vajadus selle kohaga kuidagi pikemalt suhestuda. Selliste alade lihtne tarbitavus ja näiline probleemivabadus ei pane inimesi seda keskkonda läbi mõtestama ega omaks pidama. *Isegi kui tegu on ametlikult avaliku kõigile avatud ruumiga, on need äärmiselt kontrollitud keskkonnad, kus puudub kontrollimata juhuslik ruum. Need on justkui liiga „valmis“ ja etteaimatavad, et põnevusele ruumi jätta. See tähendab aga ühtlasi seda, et selline ruum ei muutu meile sotsiaalselt tähenduslikuks ning on võimetu toimima sotsiaalse ruumina.¹³*

Vähe sellest, et need paigad ei ole seega avatud erinevatele tegevustele ega soodusta seeläbi ruumiga suhestumist, on need vaid näiliselt avatud ka kõigile sotsiaalsetele gruppidele. Avalik

---

⁹ Foucault, Michel. Discipline and Punishment. New York: Vintage Books, 1995, lk 198.

¹⁰ Garrett, Bradley L. The privatisation of cities' public spaces is escalating. It is time to take a stand. The Guardian, 04.08.2015: <https://www.theguardian.com/cities/2015/aug/04/pops-privately-owned-public-space-cities-direct-action>, viimati vaadatud: 25.11.2016.

¹¹ Märkimisväärne on ehk seegi, et tänaseks räägitakse ka selle staadioni sulgemisest ning ümber ehitamisest, kuna tegu on kesklinnas asuva hiiglasliku alaga, mis võiks selle asemel, et „kasutult“ seista, tulu toota.

¹² Niisuke, Kristel. Laikmaa kaubandustänav: Avalik ruum tarbimisühiskonna kontekstis. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2014.

¹³ Ibid. lk 18.

ruum on demokraatia läte, mis peaks tähendama, et seal on võimalik olla nähtav ja kaasatud kõigil ühiskonna liikmetel, kõigile peaksid kehtima samad reeglid ja õigused. Nii on näiteks kodutute üks väheseid viise osaleda avalikkuses, olla sotsiaalse grupina üldse nähtav ning olemas, linnaruumis, tänavatel ehk avalikus ruumis. Erastatud ja kaubastatud pindadel ega nende ümbruses pole nad aga oodatud, tihti soosivad need kasumile orienteeritud kohad pigem „viisakate“, majanduslikult kindlustatud inimeste kohalolu, isegi kui seal millegi tarbimine pole nõue sissepääsuks. Seega on see ka üks viis, kuidas nõ ebasobivaid inimesi ühiskonnas nähtamatuks muuta ning neid ühiskonnast tõrjuda.

Enda nähtavaks tegemise kõrval on aga ohus ka meie soov sõna võtta ja meelt avaldada. Näiteks Occypy London pidi algselt toimuma Paternosteri väljakul, kuid kuna see kuulub Mitsubishi Estate Co.-le, anti kohtu poolt välja korraldus, mille kohaselt polnud „teadmata isikutel“ luba väljakule siseneda, seal pikemalt viibida ega sealt isegi läbi käia – väljak suleti põhjendusega, et see on eraomand. *Seni end avaliku ruumina presenteerinud väljakuga loodi pretsedent, mis andis mõista, et privatiseeritud avalikus ruumis pole võimalik meeleavaldusi korraldada.*¹⁴

---

¹⁴ Garrett, Bradley L. The privatisation of cities' public spaces is escalating. It is time to take a stand. The Guardian, 04.08.2015: <https://www.theguardian.com/cities/2015/aug/04/pops-privately-owned-public-space-cities-direct-action>, viimati vaadatud: 25.11.2016.

2.3 Ruum kui toode, homogeenne ruum

*Vabadus on võime mitte tahta, kuigi sa võid.*¹⁵

Aare Pilv

Inglise ajakirjanik ja autor Anna Minton¹⁶ on oma kirjutistes kritiseerinud neoliberaalset poliitikat elamuehituse osas, rõhutades vajadust pöörata korporatiivsete huvide kõrval tähelepanu ka sotsiaalsetele väärtustele. Oma uurimustes on ta keskendunud eelkõige privatiseeritud (avalikele) aladele ning ka nõ tarastatud asumitele (*gated communities*), mis on eriti omased paikadele, mida iseloomustab ka kõrge majanduslik ebavõrdsus. Need on sageli kontrollitud ning turvatud paigad, mis näilise avalikkuse asemel loovad tegelikult hoopis sotsiaalset eraldatust, tõrjudes eemale sotsiaalselt vähem atraktiivseid grupe. Ta väidab ka, et „avaliku huvi“ mõiste linnaplaneerimises on muutunud ning see on üha enam põimunud majandusliku kasu mõistega.¹⁷

Ta toob välja, et kui linnakujunduses domineerivad arendajad, on ka ruumi loomise eesmärgid eelkõige kasumlikud ning selle asemel, et luua meeldivat ja avatud linnakeskkonda, keskendutakse kiiretele tulemustele ning sellele, kuidas paremini müüa. Tuginedes Prantsuse sotsiaalteadlase Henri Lefebvre'i ruumiteooriatele, kes väidab, et ruum on *sotsiaalsuse tulemus ning see asetub laiemasse sotsiaalsesse konteksti*, räägib Minton sellest, kuidas *turuloogikat järgiva ideoloogia* tagajärjeks on sageli toote-sarnased, turundatud, kunstlikud, justkui pakendatud paigad, kus on puudu *elust ja hingest*¹⁸. Kui toode toimib, on sarnast printsiipi lihtne ka järgmises kohas korrata. Tihti ongi tegu pigem hoonekomplekside või väikeste külade/linnaosadega kui üksikute hoonetega, mis moodustavad ka visuaalselt ühtse, muust keskkonnast eraldatud terviku (isegi kui nad konkreetselt aiaga piiratud pole). Ühe ideoloogia poolt kujundatud ruum, muutub ühesuguseks ka väliselt. Ka arhitekt Adam Caruso rõhub heterogeense linnaruumi vajadusele, tuues välja, et kui varem elas mõnes kvartalis tuhatkond inimest ja sealsed korterid kuulusid sadadele erinevatele omanikele, siis nüüd

---

¹⁵ Epner, Eero. Kirjavahetus Aare Pilvega. Tallinn: NO99 ajaleht, 2006, lk 5-6.

¹⁶ Tuginen eelkõige tema raamatule *Ground Control: Fear and Happiness in the 21st Century* (2009), aga ka mitmetele artiklitele.

¹⁷ Minton, Anna. Common Good(s) – Redefining the public interest and the common good, <http://howtoworktogether.org/think-tank/anna-minton-common-goods-redefining-the-public-interest-and-the-common-good/>, viimati vaadatud: 02.01.2016.

¹⁸ Minton, Anna. Ground Control : Fear and Happiness in the 21st Century, https://www.youtube.com/watch?v=BP_IvcJzG-g&t=6s, viimati vaadatud: 21.12.2016.

kuulub sama suur ala sageli ühele omanikule, nt mõnele rahvusvahelisele korporatsioonile.¹⁹ Eesti ja Nõukogude Liidu ajalugu on muidugi teine, ning suur osa linna privatiseerimisest sai alguse 1990ndatel, tänapäevaste uusarenduste kontekstis peab aga paika, et üksikute hoonete asemel ehitatakse suuremaid ja üldjuhul ühteseid alasid blokkide või küladena.

Vaadates erinevate kinnisvaraarenduste kodulehti ning nende kasutatavat retoorikat (Lisa 3), saab küllaltki kiiresti selgeks, mida müüakse: erinevad elemendid, mis sealt välja tulevad, korduvad vaid väikeste variatsioonidega pea üks ühele arendusest arendusse, hoolimata piirkonnast või kinnisvara suurusest. Põhimõtteliselt müüakse sama asja, ainult veidi erinevas pakendis. Näilikkusel on siingi oluline roll – Guy Debord räägib „Vaatemänguühiskonnas“, et majanduse domineerimine ühiskondliku elu üle tõi kogu inimomase eneseteostuse määratlemises esmalt kaasa *allakäigu olemiselt omamisele*. Hilisem järk, *milles ühiskondlik elu hõivab täielikult majanduslike saavutuste üleküllus, viib välja üldisele libisemisele omamiselt näimisele, millest kogu tegelik omamine peab ammutama oma vahetu prestiiži ning ülima mõtte*.²⁰

Hoonete ja elamupindade kõrval (mis tunduvad arenduste kodulehti vaadates pea teisejärgulised) müüakse head asukohta, ümbritsevat loodust, kauneid vaateid, ümbritsevat kultuuri, meeldivaid kogemusi, toredaid naabreid, elustiili, pereväärtusi jms. Näiliselt on need reklaamlaused suunatud justkui meile kõigile: kes siis ei tahaks elada merevaatega mugavas majas kaunis keskkonnas, nautida kesklinna hüvesid koos looduse vaikuse ja rahuga ning lisaks õnnelikku pereelu. Ometi joonistab see „kõigile“ retoorika üles väga homogeense pildi, justkui „normaalsetest“ ihadest, mida kõik peaksid tahtma. Sihtgrupp, kellele müük suunatud, on tegelikkuses küllaltki kitsapiiriline: heteronormatiivne lastega ja lemmikloomadega perekond, kellel on muidugi ka raha seda kõike endale lubada. Sekka on igas arenduses ka mõned väiksemad korterid veel vallalistele, penthouse'id poissmeestele ja stiilsed Kalamaja korterid edukatele boheemlusega flirtivatele noortele naistele. Pakendatud mudeliga paistab kaasas käivat isegi elustiil, mis on tekkinud eraldi rubriigina paljude arenduste kodulehtedele – et võimalikud kliendid ikka täpselt teaksid, mida tulevases elukohas oodata võib. See domineeriv mudel paistab laiutavat üle kõigi peade, ükskõik, kas sellega kaasa minna või mitte, paistab see olevat midagi, mida kõik peaksid tahtma.

¹⁹ Caruso, Adam. The Emotional City. Quaderns, Issue 228 (January 2001), lk 8–13. Internetis kättesaadav: <http://www.carusostjohn.com/text/the-emotional-city/>, viimati vaadatud 03.01.2017.

²⁰ Debord, Guy. Vaatemänguühiskond. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 18.

2.4. Antagonistlik avalik ruum

My voice is quiet but my thoughts are loud.

Ariel Pink

Üks küsimus, mis mind nende teemade juures veel on huvitanud, on kindlasti ka üksikisiku positsioon ning selle vastandumine ülevaltpoolt tulevate majanduspoliitiliste otsustega. Mina, minu koht ja õigused linnas. Nii füüsilisel/ruumilisel tasandil (see, kuidas inimese igapäevased, isiklikud, füüsilised, kehalised ja emotsionaalsed kogemused on sõltuvad väljastpoolt tulevatest otsustest, nt linnaruumis aset leidvatest füüsilistest muutustest, keeldudest, regulatsioonidest jne) kui ka kaudsemalt, selles osas, mis puudutab rohkem avalikku sfääri, minu kui üksikisiku õigust avalikkuses osaleda ja mind puudutavatel teemadel kaasa rääkida. Muidugi on see ka küsimus võimust – kelle õigus, huvi või otsus jääb peale?

Rääkides avaliku ja privaatse sfääri eristusest, väidab Ali Madanipour, et need on paratamatult seotud ja põimunud mõisted, mille puhul üks ei eksisteeri ilma teiseta. *Linnaruumi jaotumine avalikuks ja privaatseks on avaliku ja privaatse sfääri füüsiline manifestatsioon.*²¹ Sügavamal tasandil põhinevad need eristused omakorda aga indiviidi ja ühiskonna suhtel, ehk minu ja teise suhtel.²²

Arvestades, et avalikkus koosneb paljude indiviidide koos eksisteerimisest, väidab postmarksistlik poliitfilosoof Chantal Mouffe, et antagonism ja konflikt on ühiskondlikku korda juba sisse kirjutatud. See on küsimus võimust, kelle isik, huvid ja arvamus jäävad peale, konsensuse saavutamine pole võimalik. Mouffe väidab, et *liberaalset maailmanägemist iseloomustab ratsionaalne ja individualistlik lähenemine, mis ei võta adekvaatselt arvesse ühiskonna pluralistlikku loomust ega sellega kaasnevaid konflikte, mida ei olegi võimalik pelgalt ratsionaalsel teel lahendada.*²³ Sellist liberalismi iseloomustab ratsionaalne usk universaalse konsensuse võimalikkusesse – Mouffe'i arvates pole see aga võimalik, kuna meie identiteediloomu luuakse suhtes teisega ning eristusel teisest, see aga sisaldab juba võimalust vastuoludeks. See omakorda tähendab, et kõik ühiskonnakorrad on oma loomult

---

²¹ Madanipour, Ali. *Private and Public Spaces of the City*. London: Routledge, 2003, lk 5.

²² Ibid.

²³ Mouffe, Chantal. Which Public Space for Critical Artistic Practices? lk 154, https://readingpublicimage.files.wordpress.com/2012/04/chantal_mouffe_cork_caucus.pdf, viimati vaadatud: 05.01.2017.

hegemoonilised – need ei baseeru mingitel sügavamatel objektiivsetel alustel, vaid on ajutised ja prekaarsed võimuhaaramised, mis kehtestavad üht reaalsust teiste võimalike seast. Asjad võiksid alati olla ka teisiti ning seetõttu põhineb iga ühiskonnakord ka teiste võimaluste eitamisel ning välistamisel. Alati on olemas teisi toimimisviise, mis on antud võimu raames maha surutud ning mida on võimalik reaktiveerida.

Mouffe'i ettepanek on nende antagonismide, konfliktsete huvide ja võimusuhte nähtavale toomine ning pidev avalik teadvustamine. Ta nimetab selle agonistlikuks demokraatiaks, mis tunnistab teatud ajahetkel kehtivate poliitilismajanduslike võimusuhte ajutist loomust.²⁴ *Ehitades demokraatia ümber erinevuste ja eriarvamuste saab ühiskonnas eksisteerivad rõhuvad võimused avalikuks muuta, misjärel saab neid ka vaidlustada.*²⁵ Agonistlik mudel käsitleb avalikku ruumi võitlusväljana, kus erinevad hegemoonilised kavatsused kohtuvad, ilma et neil oleks võimalust lepitust leida. Samas ei ole tegu või vähemalt ei pruugi olla tegu agressiivsete vaenlastega, vaid nõ vastastega, mis tähendab vastandlike huvide nähtavaks muutmist, kuid samas tunnistamist, et teistel jõududel on samamoodi õigus oma huvide eest seista. Vastukaaluks siis praegusele liberaalsest maailmapildist kantud korrale, kus teised ideoloogiad on sageli maha vaikutud, justkui neid ei eksisteeriks. Kui konfliktil pole aga võimalust end legitiimsete kanalite kaudu väljendada, võtab see vägivaldse antagonismi kuju. Agonistlikus avalikus ruumis eksisteerivad erinevad huvid kõrvuti ning neil on võimalik end demokraatlikul moel väljendada.

Kui mõelda selles raamistikus Tallinna linnaruumile ning näiteks mereäärsetele arendustele, siis valitseb seal samuti konsensuslik „kõigile“ retoorika. Linn avatakse merele ning see on kingitus kõigile eestlastele²⁶ (kellel on muidugi tervikuna sama maitse, mis juhtumisi paistab ühtivat ka arendajate huvidega). Sarnane homogeenne maailmapilt peegeldub vastu kinnisvaraarenduste reklaamidest: kes siis ei ihkaks merevaatega pentshouse'i kesklinnas ja turvalist kodu oma perele? Mereäärsetesse uusarendustesse siiski kõik ei mahu, aga kus on siis teised hääled, teised väärtused ja ideoloogiad? Üheks minu töö eesmärgiks ongi soov kergitada katet antud teemaga seenduvalt retoorikalt, mis paistab väitvat, et domineeriv

---

²⁴ Ibid. lk 158.

²⁵ Mouffe, Chantal. Democracy, Power, and the „Political“. Raamatus Benhabib, S. (toim.) Democracy and Difference. Princeton: University Press, 1996, lk 245–255.

²⁶ Karjus, Joonatan. Tallinna sadamaala hakkavad kujundama tipparhitektid Londonist. Postimees, 15.10.2015, <http://tallinncity.postimees.ee/3363441/tallinna-sadamaala-hakkavad-kujundama-tipparhitektid-londonist>, viimati vaadatud: 22.10.2016.

(linnaruumi kujundav) poliitika seisab kõigi huvide eest – kui Prokapitali sildid Kalarannas kinnitavad „Ruumi kõigile!“, siis kes on need kõik?

3. KUNSTI ÜHISKONNAKRIITILISEST VÕIMEST

Kui eelmine osa tööst vastas minu teose raamistikus pigem küsimusele „miks?“, siis järgnev osa tegeleb „kuidas?“ küsimusega. Teisisõnu vaatlen siin teisi sarnaseid varem tehtud projekte ning seda, kus peituvad minu teose juured. Lisaks olen tundnud vajadust mõelda enda jaoks läbi, milline võiks olla selliste projektide mõju.

3.1 Détournement ja situatsioonistid

1950. aastaks oli letristide sees moodustunud peaasjalikult noorematest liikmetest koosnev vasakpoolsete poliitiliste vaadetega rühmitus, kuhu kuulus ka Debord. See vasakpoolne „tiib“ sai tuntuks mitme avaliku väljaastumisega, millest kuulsaimad olid nn Notre-Dame'i afäär, kus üks endisest dominiiklasest rühmituse liige kehastus Notre Dame'i kiriku lihavõttemissa ajal mungaks ja luges altari ees seistes kümnele tuhandele inimesele ja miljonite vaatajatega riigitelevisioonile ette pamfleti sellest, et Jumal on surnud, ning nn Chaplini-afäär, mille käigus rühmituse liikmed segasid Charlie Chaplini filmi „Limelight“ tutvustavat pressikonverentsi, jagades laiali lendlehti, mis lõppesid sõnadega „Prožektorid on sulatanud varem nii suurepärase miimi grimmi. Nüüd näeme me üksnes end raha eest müüvat kurba vanameest. Minge koju, härra Chaplin!“²⁷

Need on ühed esimesed näited *détournement*'ist (prants k *ümberpööramine*, suuna muutmine, ka *kaaperdamine*) – 1950ndatel letristide poolt välja töötatud ning situatsioonistide poolt kuulsaks muudetud tehnikast, mida kasutatakse erinevates versioonides ja edasiarendustes ka paljudes tänapäeval levinud kultuuripraktikates ning vastupanuliikumiste aktsioonides. *Détournement* on olemasoleva konteksti või tähenduse ümber mängimine, varasema (meedia)nähtuse uus versioon, mille sõnum on originaali omale vastupidine või seda õõnestav. *Détournement* põhineb kahel olulisel reeglil: algse sõnumi olulisuse tühistamine, selle devalveerimine ning uue tähenduse loomine.²⁸ Maalikunstnik Asger Jorn on seda nimetanud ka mänguks, mis põhineb millelegi omistatud väärtuse eemaldamisel, selle

²⁷ Tomberg, Jaak. „Vaatemänguühiskonna“ taustadest ja nüüdisaegsest asjakohasusest. Järelsõna Guy Debord'i „Vaatemänguühiskonnale“. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 170-171.

²⁸ Unsigned. Detournement as negation and prelude. Internationale Situationniste, #3, December, 1959. Tõlkinud ja internetis avaldanud: NOT BORED! 06.05.2008, <http://www.notbored.org/detournement.html>, viimati vaadatud: 05.01.2017.

eitamisel.²⁹ Kusjuures mäng on suunatud keele enda õõnestamisele, sest keel on see, mis kontrollib ja ühiskondlikku korda toetab. Oluline ka see, et enda huvides kasutatakse ära olemasolevaid formaate või tavasid, toimitakse nõ nende pinnal, *kapitalistlikku süsteemi ja selle meediakultuuri väljendusi kasutatakse ära nende enese vastu*.³⁰

Hoolimata sellest, et sarnaseid võtteid kasutati ka kunstis ja kirjanduses, on oluline märkida, et letristlikust avandardliikumisest välja kasvanud, 1957. aastal asutatud Situatsioonistlik Internatsionaal (SI), Guy Debord'iga eesotsas, oli eelkõige poliitilise ja revolutsioonilise suunitlusega liikumine, mille sooviks oli avaldada otsest mõju kehtivale ühiskonnakorrale ning õõnestada valitsevaid ideoloogiaid. Seda otsese sekkumise vajadust rõhutab oma järelsõnas Debord'i põhiteosele „Vaatemänguühiskond“ (1967) korduvalt ka kirjandusteadlane Jaak Tomberg, tuues välja, et Debord oli võrreldes oma kõrgfilosoofiliste ajastukaaslastega (Derrida, Foucault, Deleuze) „inimene tänavalt“ ning ka tema teos oli kirjutatud võimalikult mõistetavalt, et sõnum võiks jõuda massidesse³¹ – 1968. aasta Prantsusmaa tudengirahutused olidki suures ajendatud nendest ideoloogiast. Üha tarbijalikumaks muutuv kultuuris oli situatsioonistide eesmärgiks „praktiseerida radikaalset ümberseadistamist: demüstifitseerida oma keskkonda ning ootusi, millega sellele on lähenetud, luua „eeskujulike tegude teooria“ ning otsida „uut tegevuskeelt“, mis võimaldaks vaatemängu näivusi tegevuslikult ja kõigile kättesaadavalt „läbi torgata“.³²

Détournement'i võttestiku ja situatsioonistide ideoloogia järelmõjusid võib näha mitmetes tänapäevastes liikumistes taktikalisest meediast, *culture jamming*'u ning gerilja kunstini.

---

²⁹ Ibid.

³⁰ Holt, Douglas B., Cameron, Douglas. Cultural Strategy Using Innovative Ideologies to Build Breakthrough Brands. New York: Oxford University Press, 2010, lk 252.

³¹ Tomberg, Jaak „Vaatemänguühiskonna“ taustadest ja nüüdisaegsest asjakohasusest. Järelsõna Guy Debord'i „Vaatemänguühiskonnale“. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 168.

³² Marcus, G. The Long Walk of Situationist International, kogumikus: McDonough, T. (toim.). Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents. Cambridge MA, London: MIT Press, 2002, lk 5.

3.2. Tasalülitus

Eelmise alajaotuse alguses kirjeldatud 1950. aastatel toimunud nn Notre-Dame'i afääri ja Chaplini-afääri võttestik ja tööskeem tunduvad isegi hämmastavalt sarnased näiteks The Yes Men'i kaasaegsete sekkumistega. Võitlus kapitalismi ja vaatemänguühiskonna vastu kestab jätkuvalt. Jaak Tomberg annab Debord'i „Vaatemänguühiskonna“ järelsõnas alust arvata, et nende ca 60 aasta jooksul on kirjeldatud vaatemäng vaid üha enam süvenenud, võõrandumine üha suurem³³. Kuid see annab ehk alust küsida ka selle võitluse mõttekuse või viljakuse üle, kui aastakümneid hiljem tegeletakse ikka enamvähem samade teemadega.

Rääkides eelkõige kapitalismi, tarbimisühiskonna ning reklaamikunsti kontekstis, toob Naomi Klein välja, et piir radikaalse sekkumise ning tasalülitamise vahel võib olla väga hägune. Tegemist on laiema kultuurilise fenomeniga (mis toimib ka kunstis) ning mis tähendab, et radikaalsed ideed ja sekkumised omistatakse peagi *mainstream* kultuuri osaks, muutes need turvaliseks ja nõ kodustatuks ning kaotades nende kriitilise võime. Üha enam levinud on ka see, et reklaamis kasutatakse kunstile või radikaalsele aktivismile omaseid võtteid. Sarnaseid näiteid võib tuua ka Eestist, nt Hansapanga noortekaardi kampaania „NPNK“, mida levitati algselt anonüümselt alternatiivkultuuridele omaste *lo-fi (low fidelity)* vahenditega teostatud plakatite ja grafiti näol ning mille puhul alles hiljem selgus, kes oli „aktsiooni“ taga.³⁴ Samuti toob Klein välja, et suurkorporatsioonid nagu Nike, Pepsi või Diesel teevad vastupanuliikumistele juba ise pakkumisi „ironiliste“ kampaaniate välja töötamiseks. Teatud mõttes toimivad sellised, isegi kui pealtnäha õõnestavad, aktsioonid seega korporatsioonidele tähelepanu juhtimise kaudu vaid nende positsiooni kindlustavalt. Tuttava keele teises kuues esitamine, toodab teatud mõttes ikkagi uuesti ka kehtivat ideoloogiat, see on vastandpaaride esitamine, kus kohal on tegelikult mõlemad, seetõttu ei ole tühistus täielik ning selline duaalne suhe ei lase sellest süsteemist välja astuda.

Jaak Tomberg esitab seda klassikalise ideoloogilise võitluse toimimisse puutuva apooriana. *Selleks, et pääseda ideoloogia haardest, tuleb leiutada ennekuulmatu keel, ent selleks, et see keel saaks kollektiivselt mõjule pääseda, peab ta olema mõistetav. Kuid mõistetavuse suudab*

³³ Tomberg, Jaak. „Vaatemänguühiskonna“ taustadest ja nüüdisaegsest asjakohasusest. Järelsõna Guy Debord'i „Vaatemänguühiskonnale“. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 179.

³⁴ Tamm, Margus. Taktikaline meedia. Ei hea ega halb, vaid vajalik. Tallinn: Kunst.ee, 1-2/2009, kättesaadav ka internetis: <http://ajakirikunst.ee/?c=kunste-numbrid&l=et&t=taktikaline-meedia-ei-hea-ega-halb-vaid-vajalik&id=30>, viimati vaadatud 06.01.2017.

*tagada üksnes tema vähemalt minimaalne „tagasitõlkimine“ kehtiva ideoloogia keelde, ning see tõlkimine muudab „ennekuulmatu“ keele juba paratamatult kehtiva ideoloogia poolt kodustatavaks. Teisisõnu, igasugune ideoloogiline õõnestusüritus võib sattuda oma sihtmärgiks oleva ideoloogia põlistamise teenistusse – ning seda iseäranis kapitalismi kui ideoloogia puhul, mis juba orgaaniliselt laieneb dialektiliselt, talle esitatud vastulausete tühistamise jõul.*³⁵

Millist rolli saab siis kunst sellises olukorras üldse kanda? Kuigi usk ühiskonda muutvasse revolutsioonilisse avangardi on kadunud, võib kunstil olla sellegipoolest kriitiline võime, argumenteerib juba eelmises peatükis välja toodud Chantal Mouffe. Ta rõhutab ühiskonnakorralduse hegemoonilise iseloomu ning antagonismi teadvustamise vajadust ning kunsti võimet neid asju välja tuua. Tema sõnul on kunst nii ehk naa poliitiline, konsensusele rõhuv kunst on aga kehtiva süsteemi teenistuses, seevastu kriitiline kunst tema mõistes püüdleb dissensuse poole, püüdes muuta nähtavaks selle, mille domineeriv konsensus kipub maha suruma.³⁶ Hea kriitilise kunsti näidetena toob ta esile mitmeid aktivismi ja kunsti piiril tegutsevaid grupeeringuid (nt The Yes Men, Tute Bianche jne), samuti kunstnikupositsioone, mis küllaltki otseselt tegelevad poliitikaga (nt Barbara Kruger, Santiago Sierra), marginaalsuse, teise positsiooni uurivate lähenemistega (feminism, *queer art*, vähemused). Samuti toob ta välja kriitilise kunsti, mis uurib enda tootmise ja ringlusega seotud poliitilisi tingimusi (nt Andrea Fraser, Mark Dion) ning kunsti kui utoopilise katsetuse, püüde kujutleda teisi elamise viise (Thomas Hirschorn, Jeremy Deller). Kõik need näited tegelevad tema sõnul agonistliku pluralistliku avaliku ruumi loomisega. Kuigi kunst ei suuda välja pakkuda midagi radikaalset uut, on tal siiski kriitiline võime avada kapitalismi repressiivset iseloomu. Samuti on kunstil võime kaasa aidata uute subjektiivsuste tekkele.³⁷

³⁵ Tomberg, Jaak. "Vaatemänguühiskonna" taustadest ja nüüdisaegsest asjakohasusest. Järelsõna Guy Debord'i "Vaatemänguühiskonnale". Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, 183-184.

³⁶ Mouffe, Chantal. Art and Democracy, Art as an Agnostic Intervention in Public Space. Open2008/No. 14/Art as a Public Issue. Kättesaadav internetis:

https://monoskop.org/images/1/15/Open_14_Art_as_a_Public_Issue.pdf, lk 11, viimati vaadatud: 04.01.2017.

³⁷ Ibid, lk 13.

KOKKUVÕTE

Magistritöö kirjalik osa avab teose „365 kordumatut vaadet“ taustsüsteemi, mõtisklusi, mis on mind saatnud töö loomisel ning olnud selleks vajalikud.

Lisaks teose kirjeldusele kirjutan enda jaoks lahti linnaruumiga ning eelkõige selle privatiseerimise ja kaubastamisega seotud mõtted. Kirjeldan erinevaid enda jaoks olulisi aspekte, alustades minu enda tunnetuslikumast lähenemisest, mille olen nimetanud eesmärgistatud ehk teisisõnu kasumile suunatud ruumiks, ning liikudes edasi teoreetilisemale baasile. Suures osas Londoni näitel vaatlen, millised on privatiseeritud avaliku ruumi mõjud ning kuidas puudutab see meie psühholoogilist käitumist, aga ka avalikkust laiemas tähenduses. Toon välja, et Pops (privately owned public space) ehk erastatud avalik ruum on üldiselt vaid näiliselt avatud, seda nii erinevate tegevuste kui ka sotsiaalse sidususe mõttes. Ala omanikud võivad seal seada oma keelde, ala tarastada või muul moel teatud sotsiaalseid grupe alalt välja tõrjuda, samuti pole need paigad enam demokraatia kohtadeks, sest ka avalikku sõnavõtmist ja meeleavalduste korraldamist on seal võimalik keelata. Anna Minton toob välja, et linnaplaneerimises, mis on üha enam juhitud kinnisvaraarendajate poolt, valitseb suures osas turuloogika: ruumist on saanud toode, linnaelanikust klient. See muudab linnaruumi ühetaoliseks, kus valitsevad sõna otseses mõttes ühesugused vaated, peegeldades „üht“ domineerivat maailmavaadet. Samuti räägin Chantal Mouffe’ile tuginedes antagonistlikust avalikust ruumist, sellest, et konflikt ning hegemooniline võitlus on ühiskonna toimimisse juba sisse kirjutatud ning kuidas praegune ideoloogia esitleb end ja enda poolt kehtestatud nägemust konsensusena.

Teksti kolmandas osas vaatan, kus on minu töö vormilised ja ka sisulised juured. Kirjutan situatsionistide ühiskonnakriitilisest lähenemisest ning *détournement’ist* kui tööriistast kehtivate ideoloogiate välja toomisel ja ümber lükkamisel. Lisaks sellele mõtisklen, kas ja mis viisil on võimalik kunstil olla kriitiline kapitalismi tasalülitavates tingimustes.

Kuigi kirjalikus osas välja toodud mõttearendused olid kõik vajalikud etapid minu töö läbi mõtlemisel, oli mul teose kontekstis kõige enam kasu Chantal Mouffe’i ja ka Jaak Tombergi mõttekäikudest. Mulle on sümpaatne Mouffe’i mõte ühiskonna antagonistlikust loomusest

ning konsensususe võimatusest, sellest lähtuvalt ka teiste, domineeriva ideoloogia poolt maha surutud häälte ning ideede välja toomisest – see on kindlasti üks olulisi märksõnu minu teose kontekstis. Tomberg toob välja ideoloogilise võitluse paradoksi: selleks, et ideoloogia haarest väljuda, tuleks leiutada ennekuulmatu keel, samas peaks see keel toimimiseks olema kollektiivselt mõistetav ehk siis sisaldama elemente ideoloogia keelest, mis muudab ta juba kehtiva ideoloogia poolt kodustatavaks. Hoolimata selles sisalduvast võimatusest, toob Tomberg sisse mingi utoopilise või fiktiivse printsiibi, mis on hakanud mulle oluline tunduma. Otsese võitluse või vastuseisu asemel tundub mulle olulisem mingi teatava kolmanda või neljanda versiooni välja pakkumine, suurte revolutsiooniliste muutuste asemel väikeste mõttetasandil muutuste sisse toomine.

ABSTRACT

Context and theoretical framework of *365 Unique Views*

Master's thesis by Mari Volens

Advisors: Margus Tamm (MA, Estonian Academy of Arts)

Reimo Võsa-Tangsoo (MA, Estonian Academy of Arts)

Estonian Academy of Arts, Faculty of Fine Arts, Department of Photography

This Master's thesis serves as a textual companion to the practical part of the degree work which is an intervention in Tallinn urban space titled *365 Unique Views*. This text-based work takes place on six 3×6 m billboards around Tallinn. The driving force behind the work has been the recent developments concerning the coastline of Tallinn and the ever-increasing activities of the real estate companies at the seaside. Of course this is not only about the sea, it concerns much larger questions about privatized public space, as well as questions about urban planning. As the city is the physical manifestation of the broader public realm, it is fair to say that this work is also about the subjective, individual's position compared to the society, i.e. questions of power.

The work takes as its starting point the rhetorics used by the developers and real-estate agencies on their web-pages, as well as the comments of the city officials on these issues. It aims to serve as a playful assault on the public space dominated by market logic. Concerning the subject, it seemed right for the work to also take place in the city, on actual advertisement structures, instead of the safe environment of the exhibition spaces, enabling greater possibility of random encounters and unexpected situations to arise. Operating in the city also means exposure to a more varied and heteronomous audience compared to the usual exhibition-goers. The „risk“ is further highlighted by the fact that I cannot choose the locations of the billboards, meaning that I give away part of my artistic control.

The visual language of the work is deliberately minimalist. Considering that any text placed in an environment surrounded by other advertisements, is also subject to the recuperative power of this media, being part of the advertising context, I decided instead of „competing“ with advertising language, to play on contrast instead. The design of the billboards will be done by graphic designer Viktor Gurov.

The title of the work *365 Unique Views* is a slogan borrowed from the webpage for Mariino Residences³⁸, a new development area by the seaside. On the webpage it refers to the view opening from the potential client's window which will be new and unique every day.

Concerning my work it points from one hand to the changing urban environment, but also to the writings by Anna Minton³⁹ where she argues that privatization and market logic generate uniform spaces, reminiscent of products, representing only one ideology and leaving little room for other voices and views.

In the written part of the Master's thesis I introduce the context and theoretical framework of *365 Unique Views*. First of all I present an analysis based on my own cognitive approach, comparing functionalized and objective-based urban space, alias space that is driven by lucrative aims. Based mostly on examples of London, I examine the effects of privately owned public space (Pops) on our psychological behavior, but also its anti-democratic and excluding tendencies. The public nature of these spaces is mostly only apparent, the owners have the right to set their own rules, form gated communities, exclude inappropriate behavior or people, but also as the precedence related to the Occypy movement suggests, to not allow freedom of public speaking or gathering. Anna Minton points out that the urban planning is increasingly being driven by real estate developers and is in large part guided by the logic of the market: the space has become a product and the urban residents are considered as the customers. This makes for a uniform urban space, literally characterized by identical views, reflecting the dominant ideology. Based on the theories of post-marxist political philosopher Chantal Mouffe, I also introduce the notion of agnostic public space, meaning a public space which acknowledges the antagonistic and conflictual character of society and the hegemonic struggle related to it. This means also accepting the impossibility of consensus which the current ideology seems to propagate – Mouffe points out for the necessity to open up space for other, repressed voices also to be heard and suggests that artists can play an important role in doing that.

If the second part of text could be seen as the grounds or rationale for my work, then the third part explains the roots and the formal basis of my work. I refer back to the situationists and

---

³⁸ Mariino Residences' webpage: <http://mariinoresidentsid.ee/?lang=en>.

³⁹ I refer mostly to Anna Minton's book *Ground Control: Fear and Happiness in the 21st Century* (2009), but also to various articles that she has written about public space.

their direct critical assault on the society of the spectacle. I found that the formal roots of my work are in the *détournement* ("rerouting, hijacking" in French), a technique developed in the 1950s by the Letterist International and later adapted by the Situationist International, i.e. *turning expressions of the capitalist system and its media culture against itself*.⁴⁰ Considering this I also analyse the ways art can stay critical in the framework of capitalist regime and its recuperative powers. Although I say that the roots of my intervention lay in the situationist movement and its later variants (culture jammers, tactical media), it does not mean that my aims would be identical to theirs, instead of direct radical assault, a duality between two opposing forces, my aim would be more of what Mouffe suggests, to bring to the fore the multiplicity of different voices and opening up new perspectives of seeing.

---

⁴⁰ Holt, Douglas B., Cameron, Douglas. *Cultural Strategy Using Innovative Ideologies to Build Breakthrough Brands*. New York: Oxford University Press, 2010, p 252.

KASUTATUD ALLIKAD

Kirjandus:

Debord, Guy. Vaatemänguühiskond. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013.

Foucault, Michel. Discipline and Punishment. New York: Vintage Books, 1995, lk 198.

Holt, Douglas B., Cameron, Douglas. Cultural Strategy Using Innovative Ideologies to Build Breakthrough Brands. New York: Oxford University Press, 2010, lk 252.

Madanipour, Ali. Private and Public Spaces of the City. London: Routledge, 2003.

Marcus, G. The Long Walk of Situationist International, kogumikus: McDonough, T. (toim.). Guy Debord and the Situationist International: Texts and Documents. Cambridge MA, London: MIT Press, 2002, lk 5.

Minton, Anna. Ground Control: Fear and Happiness in the 21st Century. London: Penguin, 2009.

Mouffe, Chantal. Democracy, Power, and the „Political“. Raamatus Benhabib, S. (toim.) Democracy and Difference. Princeton: University Press, 1996, lk 245–255.

Niisuke, Kristel. Laikmaa kaubandustänav: Avalik ruum tarbimisühiskonna kontekstis. Magistritöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2014.

Tomberg, Jaak. „Vaatemänguühiskonna“ taustadest ja nüüdisaegsest asjakohasusest. Järelsõna Guy Debord'i „Vaatemänguühiskonnale“. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 170-171.

Artiklid:

Caruso, Adam. The Emotional City. Quaderns, Issue 228 (January 2001), lk 8–13. Internetis kättesaadav: <http://www.carusostjohn.com/text/the-emotional-city/>, viimati vaadatud 03.01.2017.

Epner, Eero. Kirjavahetus Aare Pilvega. Tallinn: NO99 ajaleht, 2006, lk 5-6.

Garrett, Bradley L. The privatisation of cities' public spaces is escalating. It is time to take a stand. The Guardian, 04.08.2015
<https://www.theguardian.com/cities/2015/aug/04/pops-privately-owned-public-space-cities-direct-action>, viimati vaadatud: 25.11.2016.

Karjus, Joonatan. Tallinna sadamaala hakkavad kujundama tipparhitektid Londonist. Postimees, 15.10.2015
<http://tallinncity.postimees.ee/3363441/tallinna-sadamaala-hakkavad-kujundama-tipparhitektid-londonist>, viimati vaadatud: 22.10.2016.

Kormašov, Peeter. Metsik identiteet jagatud kohtades. Paralleelid Eesti ja Berliini vahel. Mürileht, 19.02.2016.

Tamm, Margus. Taktikaline meedia. Ei hea ega halb, vaid vajalik. Tallinn: Kunst.ee, 1-2/2009. Internetis kättesaadav:
<http://ajakirikunst.ee/?c=kuntee-numbrid&l=et&t=taktikaline-meedia-ei-hea-ega-halb-vaid-vajalik&id=30>, viimati vaadatud 06.01.2017.

Internet:

Minton, Anna. Common Good(s) – Redefining the public interest and the common good, <http://howtoworktogether.org/think-tank/anna-minton-common-goods-redefining-the-public-interest-and-the-common-good/>, viimati vaadatud: 02.01.2016

Minton, Anna. Ground Control : Fear and Happiness in the 21st Century, https://www.youtube.com/watch?v=BP_IvcJzG-g&t=6s, viimati vaadatud: 21.12.2016.

Mouffe, Chantal. Which Public Space for Critical Artistic Practices?,
https://readingpublicimage.files.wordpress.com/2012/04/chantal_mouffe_cork_caucus.pdf,
viimati vaadatud: 05.01.2017.

Mouffe, Chantal. Art and Democracy, Art as an Agnostic Intervention in Public Space.
Open2008/No. 14/Art as a Public Issue. Kättesaadav internetis:
https://monoskop.org/images/1/15/Open_14_Art_as_a_Public_Issue.pdf lk 11, viimati
vaadatud: 04.01.2017.

Unsigned. Detournement as negation and prelude. Internationale Situationniste, #3,
December, 1959. Tõlkinud ja internetis avaldanud: NOT BORED! 06.05.2008,
<http://www.notbored.org/detournement.html>, viimati vaadatud: 05.01.2017.

LISAD

Lisa 1

Funktsioonid ja nende ümber mängimine.

Foto Sigrid Viiri seeriast „Rutiinipurustaja, Tuusik, Lauakaru ja teised“ (2009-2011).

Lisa 2

Vaba, reguleerimata ruum. Phnom Penhi olümpiastaadion Kambodžas.

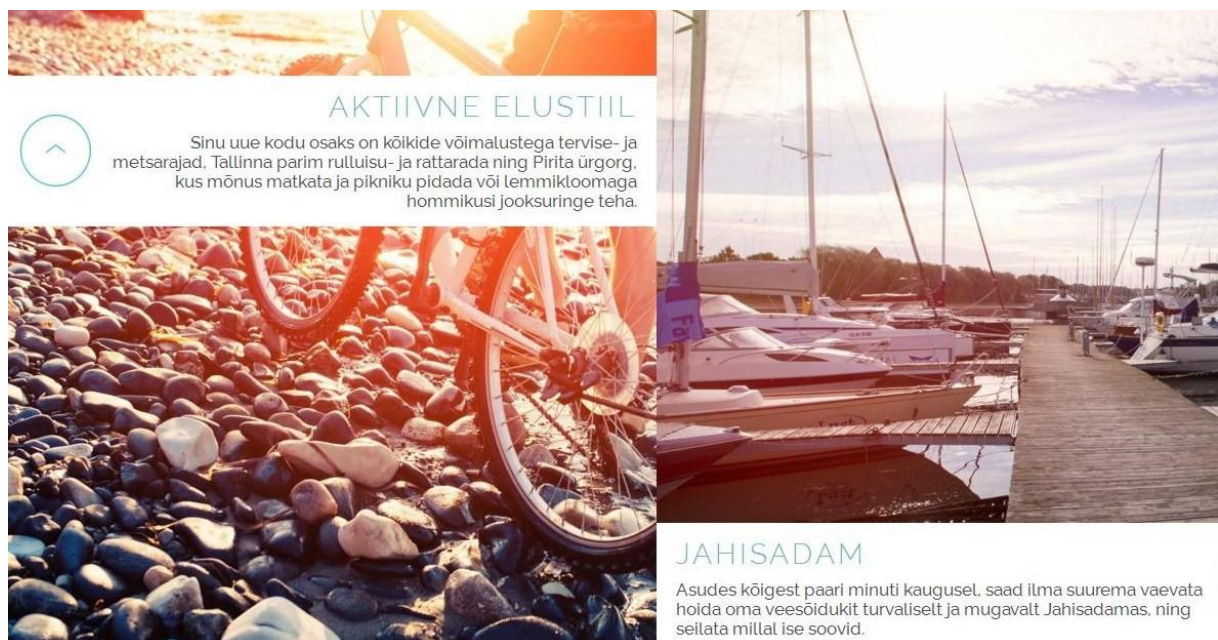
Erastatud avalik ruum ehk Pops (*privately owned public space*). Paternosteri väljak Londonis.

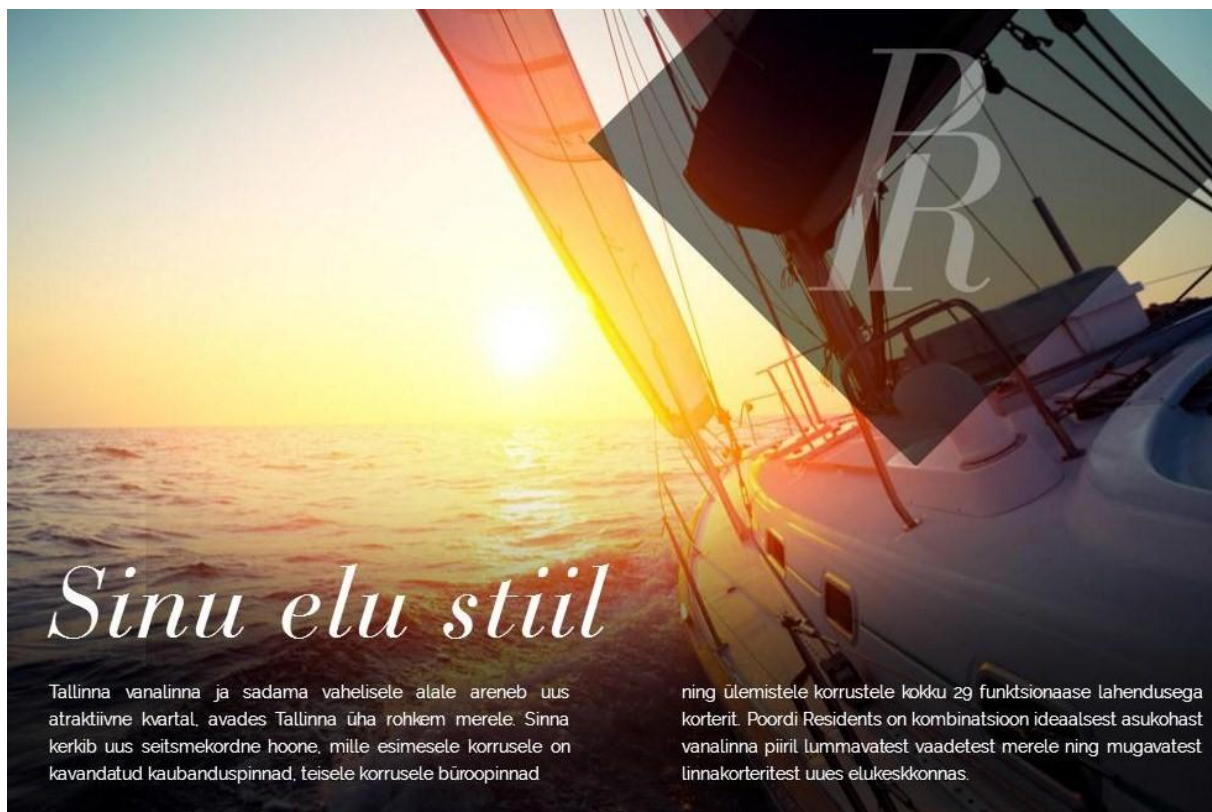
Lisa 3

Näiteid kinnisvaraarenduste kodulehtedelt. Mariino residentsid (<http://mariinoresidentsid.ee/>).

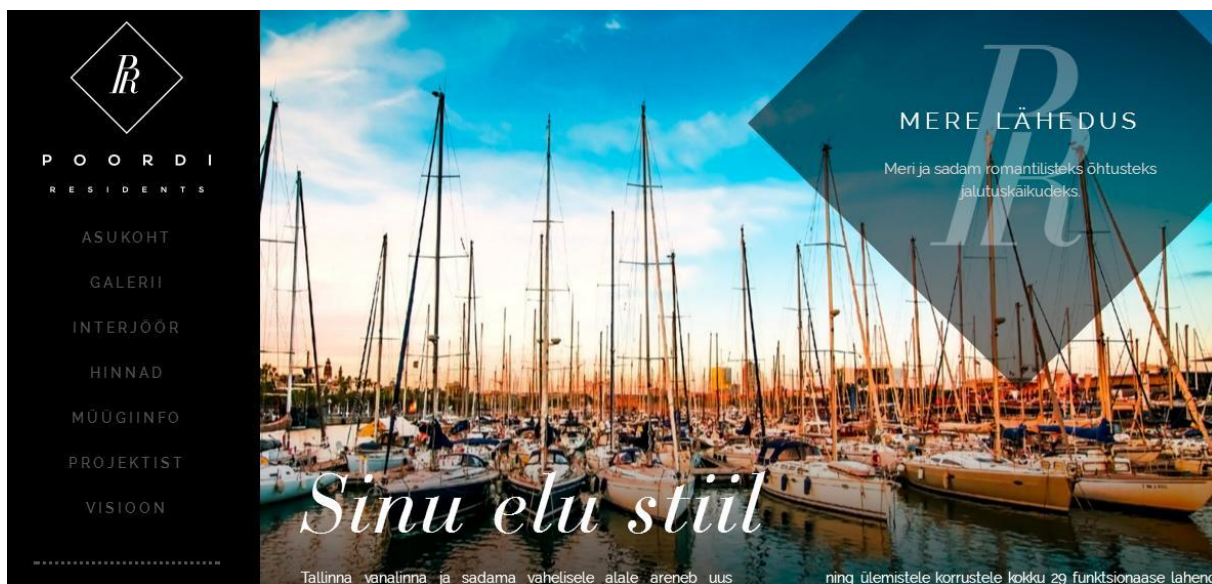
Poordi residents (<http://poordi.ee/>)

Sinu elu stiil

Tallinna vanalinna ja sadama vahelisele alale areneb uus atraktiivne kvartal, avades Tallinna üha rohkem merele. Sinna kerkib uus seitsmekordne hoone, mille esimesele korrusele on kavandatud kaubanduspinnad, teisele korrusele büroopinnad

ning ülemistele korrustele kokku 29 funktsionaalse lahendusega korterit. Poordi Residents on kombinatsioon ideaalsest asukohast vanalinna piiril lummavatest vaadetest merele ning mugavatest linnakorteritest uues elukeskkonnas.

P O O R D I
R E S I D E N T S

ASUKOHT
GALERII
INTERJÖÖR
HINNAD
MÜÜGIINFO
PROJEKTIST
VISIOON

MEHE LÄHEDUS

Meri ja sadam romantilisteks õhtusteks jalutuskäikudeks.

Sinu elu stiil

Tallinna vanalinna ja sadama vahelisele alale areneb uus

ning ülemistele korrustele kokku 29 funktsionaalse lahend

Merelähedane elu

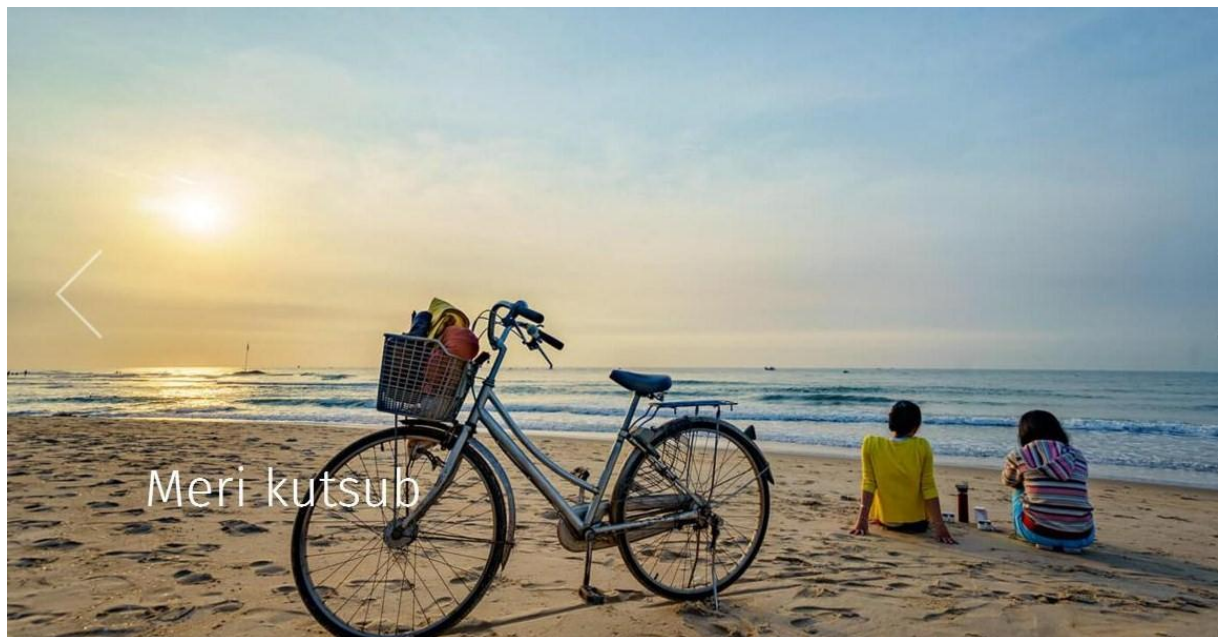
Väärika ja põneva ajalooga paigas laius kunagi Noblessneri sadam, mis täna on vormunud kaasaegseks jahisadamaks. Oma jahi või purjeka saab parkida otse päris oma Kodusadamasse ja sellega mis tahes hetkel lahele seilata. Huvi korral uuri jahisadama parkimiskoha infot müügijuhilt.

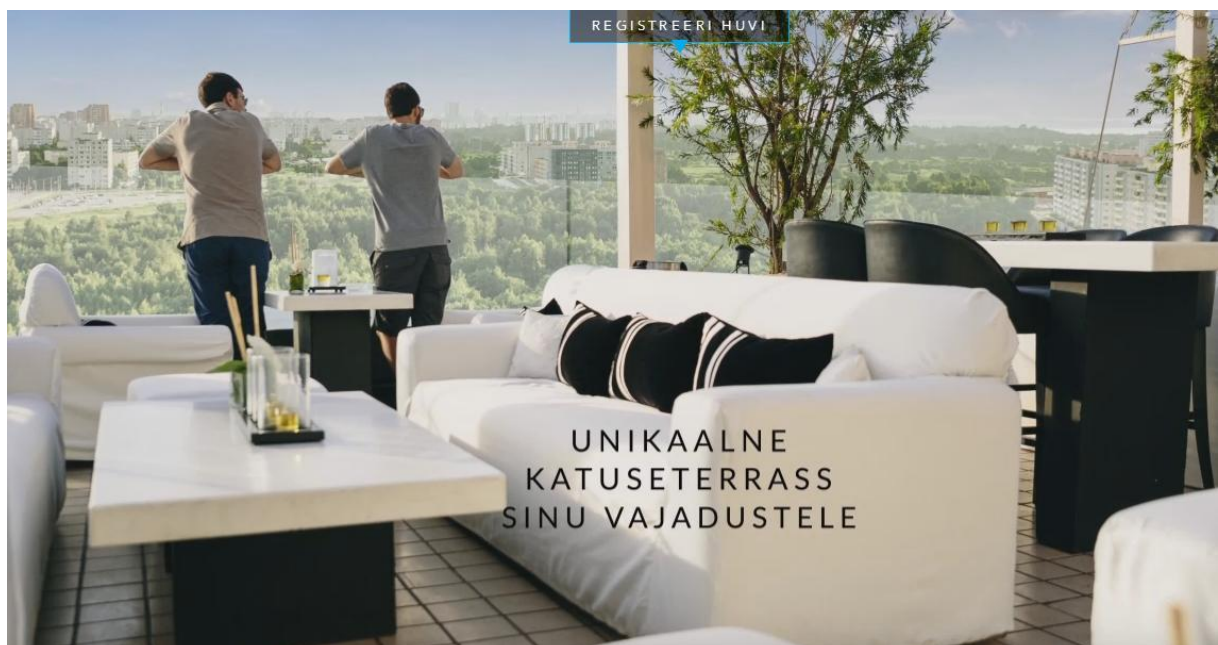
The screenshot shows the Noblessner Homeport website. The top navigation bar includes the company logo, a list of services (KESKKOND, ASUKOHT, HINNAKIRI, SISEVIIMISTLUS, GALERII, MÜÜGIINFO, AREDAJAD, ÄRIPINNAD), and language options (EST, ENG, RUS, FIN). The main content area features a large image of a modern, multi-story apartment building at night, with its lights reflecting on the water. A white sailboat is docked in the foreground. To the right of the image, the text reads: "Sadamaks sündinud, kodusadamaks loodud". Below this, a paragraph describes the building as a modern apartment complex located near the sea, offering a unique living experience with a private dock and a promenade. The website footer shows the Windows taskbar with various open applications and the system clock.

Lauluväljaku residentsid (<http://www.lauluväljaku.ee/>)

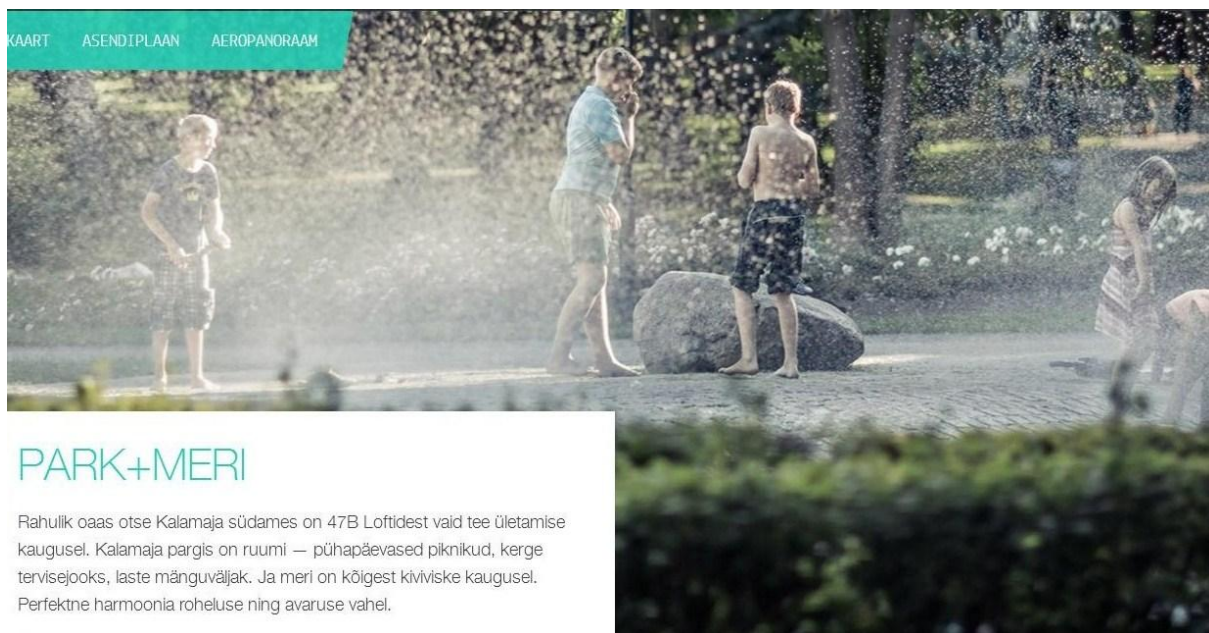

Vega Residents (<http://endover.ee/vega/>)

47b Loftid (<http://47bloftid.endover.ee/et>)

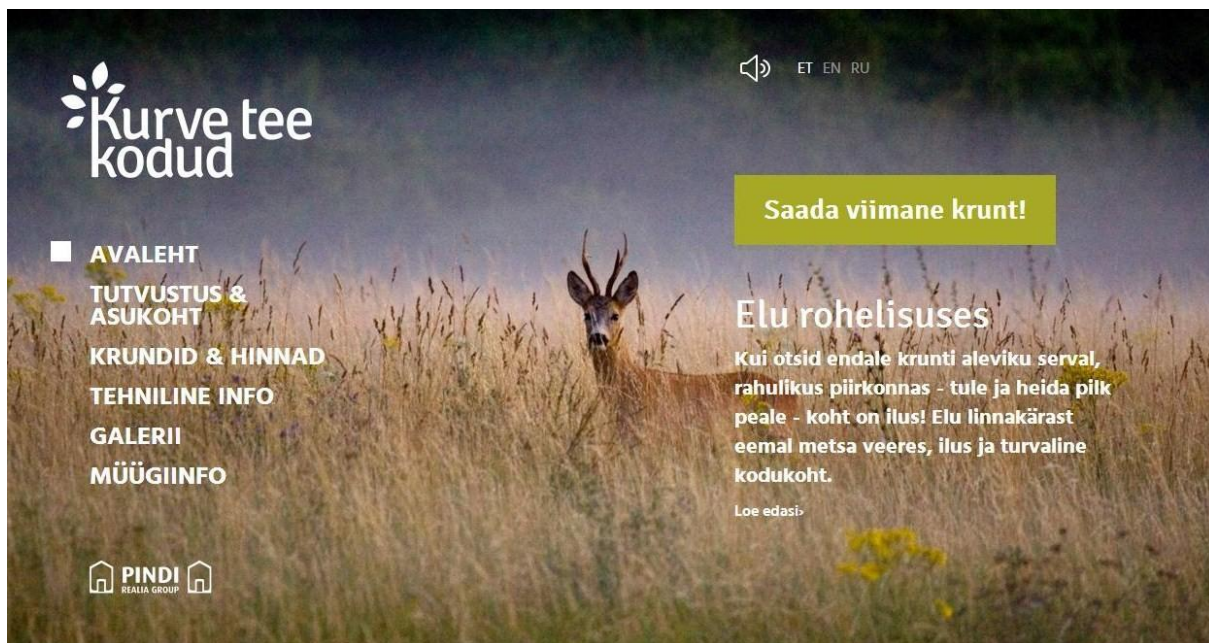
A photograph of children playing in a park. In the foreground, a boy stands on the left, another boy is in the center with his back to the camera, and a girl is on the right. They are surrounded by a fine mist or water spray, suggesting a water feature. The background is filled with lush green trees and foliage.

KAART   ASENDIPLAAN   AEROPANORAAM

PARK+MERI

Rahulik oas otse Kalamaja südames on 47B Loftidest vaid tee ületamise kaugusel. Kalamaja pargis on ruumi — pühapäevased piknikud, kerge tervisejooks, laste mänguväljak. Ja meri on kõigest kiviviske kaugusel. Perfektne harmoonia roheluse ning avaruse vahel.

Kurva tee kodud (<http://www.kurvetee.ee/>)

A photograph of a deer standing in a field of tall, golden-brown grass. The deer is looking directly at the camera. The background is a soft-focus landscape with more grass and some distant trees.

Kurve tee kodud

ET EN RU

Saada viimane krunt!

Elu rohelisuses

Kui otsid endale krunti aleviku serval, rahulikus piirkonnas - tule ja heida pilk peale - koht on ilus! Elu linnakärast eemal metsa veeres, ilus ja turvaline kodukoht.

Loe edasi >

AVALEHT
TUTVUSTUS & ASUKOHT
KRUNDID & HINNAD
TEHNILINE INFO
GALERII
MÜÜGIINFO

PINDI REALIA GROUP

CV

MARI VOLENS

Elab ja töötab Tallinnas, Eestis

mari.volens@artun.ee

+37256500814

www.rundumspace.com

<https://www.facebook.com/rundumspace>

HARIDUS

2015 – 2016 Taani Kuninglik Kunstiakadeemia, vahetusõpingud Walls & Space osakonnas

2013 – ... Eesti Kunstiakadeemia, fotograafia, MA

2009 – 2013 Eesti Kunstiakadeemia, fotograafia BA

2007 Tartu Ülikool, prantsuse keel ja kirjandus BA, kõrvaleriala kunstiajalugu

2005 Università per stranieri di Perugia, itaalia keele ja kultuuri õpingud Itaalias

2002 – 2003 Université Charles de Gaulle-Lille3, vahetusõpingud Prantsusmaal, kunstiajalugu

Workshopid:

2016 „Urbiquity Urban Lab“, Tallinn, juhendajad: Stefano Carnelli, Pablo Conejo, Mattias Malk;

2015 „Confluence“, Kopenhaagen, Taani, juhendaja: Julian Richter;

2013 .gif workshop, Tallinn, juhendaja: Camille Laurelli;

2012 „Experimental Cinema“, Tallinn, juhendaja: Martin Arnold

ISIKUNÄITUSED

Tulekul:

jaan 2017 „365 kordumatut vaadet“, projekt välireklaampindadel, Tallinn;

Toimunud:

2015 „Assuming Control Until Further Notice“, koos Mari-Leen Kiipli, Kulla Laasi, Aap Tepperi ja Kristina Õllekiga, Lootsi 15, Tallinn;

2014 „Rundum Showcase Manifestal“, Euroopa kaasaegse kunsti biennaali Manifesta 10 kõrvalprogramm, Taiga Space, Peterburi;

2014 „Micro“, koos Mari-Leen Kiipli, Kulla Laasi, Aap Tepperi ja Kristina Õllekiga, Draakoni galerii, Tallinn;

GRUPINÄITUSED

2016 „Memory and Movement“, Urban Photo Fest 2016, London;
2016 „Urbiquity Urban Lab Opening Night“, Helikopter Studio, Tallinn;
2015 „Prosu(u)mer“ (Tallinna Fotokuu '15), koos Rundumiga, EKKM ja Lootsi15, Tallinn, kuraator: David Raymond Conroy;
2015 „Suletud süsteem“, Eesti Kunstiakadeemia fotograafia osakond, Tallinn;
2015 „Noorus kui elustiil“, koos Mari-Leen Kiipli, Kulla Laasi, Aap Tepperi ja Kristina Õllekiga, Tartu Kunstimuuseum, Tartu, kuraatorid: Marika Agu, Nele Ambos, Hanna-Liis Kont, Julia Polujanenkova;
2015 „Loading... 100%“, Tartu Kunstimaja, Tartu, kuraator: Andres Tali;
2014 „Raamatud!“, Hobusepea galerii, Tallinn, kuraator: Marko Mäetamm;
2014 „Man Can Turn in a Circle and in Doing So Turn Towards Any Point at Will“, Raja galerii, Tallinn;
2013 „Rundum alustab“, Rundum Artist-Run Space, Tallinn;
2013 „Pöördumised“, Hobusepea galerii, Tallinn, kuraatorid: Anu Vahtra, Reimo Võsa-Tangsoo;
2013 „Gif it space“, Eesti Kunstiakadeemia fotograafia osakond, Tallinn, juhendaja: Camille Laurelli;
2013 „Aknast ei näinud muud kui taanduvat halli“, Katarsis Project Space, Tallinn, kuraator: Laura Toots;
2010 „16-18, 18.05.2010“, näitus Tallinna linnaruumis, juhendaja: Laura Kuusk;
2009 „What a Foto?!“, Eesti Kunstiakadeemia, Tallinn;

OSALEMINE MESSIDEL

2016 Eesti Fotokunstisess '16

RESIDENTUURID

2015 2-kuuline residentuur Ungaris Budapestis (Amadeus Foundation/FKSE)

2013 2-kuuline residentuur Itaalias Mazzono Romanos (Väino Tanneri fond)

PREEMIAD

2015 Adamson-Ericu stipendium, koos: Mari-Leen Kiipli, Kulla Laasi, Aap Tepperi ja Kristina Õllekiga

LIIKMELISUS

Rundum artist-run space'i asutaja ja liige
Eesti Kunstnike Liit

TRÜKISED

2012 „Narratiiv vol 2“ (trükkis valmis Eesti Kunstiakadeemia kursuse „Narratiiv. Siiditrükk“ raames, juhendaja: Britta Benno)

2011 „Work In Process“ (trükkis valmis Eesti Kunstiakadeemia fotograafiaosakonna loomingulise projekti kursuse raames, juhendaja: Marge Monko, kujundaja: Ranno Ait)

2011 „Näituse tegemise ABC“ (trükkis valmis Eesti Kunstiakadeemia fotograafia loomingulise projekti kursuse raames, juhendaja: Marge Monko, kujundaja: Ranno Ait)

BIBLIOGRAAFIA

- Haas, Annika. *EKA fotograafia osakonna hingeelu*. Positiiv nr. 22, 2015;
- Soans, Hanno. *Hot dog, mis kallab iseendale ketšupit*. Kunst.ee, 4/2015;
- Karro, Piret. *Tühjus ja tarbimine*. Sirp, 02.10.2015;
- Karro, Piret. *Nooruse joovastusest kainenemine*. Määrileht, 02.04.2015;
- Vangonen, Joonas. *Noorusest, emotsioonideta*, Sirp, 17.04.2015;
- Intervjuu Rundum artist-run space'iga. OP! kunst, 03.02.2015;
- *Rundum Artist-Run Space And Its Elusive Form: Mari-Leen Kiipli, Mari Volens, Kristina Õllek, Aap Tepper, Kulla Laas*, Estonian Art, 2/2014;
- van der Lely, Nathalie. *Beautiful Spring Day in Tallinn*, <http://jegensentevens.nl/2014/10/a-beautiful-spring-day-in-tallinn/>, 11.10.2014;
- Ektermann, Maarin. *Euroopa Kaasaegse Kunsti biennaal Peterburis*, Kunstiministeerium, 13.10.2014;
- Preiman, Siim. *Ainulaadne ja asendamatu Rundum*, Sirp, 26.09.2014;
- Luiga, Martin. *Pisteline kontroll pealinna galeriides*, ZA/UM'i blogi, 08.05.2014, <http://www.zaum.ee/2014/05/pisteline-kontroll-pealinna-galeriides.html>;

- Adermann, Tõnn. *Näitus “Mikro” ning ettearvamatust ja petlikust fotorepresentatsioonist*, Delta, Klassikaraadio, 08.05.2014;
- Schwede, Kristel. *Rundumiga prooviruumist pärisellu*, Positiiv nr16/2014;
- Toots, Annika. *Kohalolek Raja galeriis*, Sirp, 24.01.2014;
- Varblane, Reet. *Taas üks toimekas kunstipaik*. Sirp 08.11.2013
- Laul, Mario. *Enesepeegeldused ja tulevik*, Sirp, 25.04.2013;
- *Hobusepea galeriis saab näha EKA fotograafiatudengite töid*, ERR uudised, <http://uudised.err.ee/v/vr/kultuur/6f83b602-1a48-4358-9a56-93951420fd3b>, 18.04.2014;
- Ektermann, Maarin. *Aknast ei näinud muud kui taanduvat halli* (näituse raames toimunud artist talki transkriptsioon), Artishok, 16.04.2013
<http://artishok.blogspot.com/2013/04/aknast-ei-nainud-muud-kui-taanduvat.html> ;
- Kiis, Kristiina. *Näitus “Aknast ei näinud muud kui taanduvad halli”*, Delta. Klassikaraadio, 07.01.2013.